

**จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม :
มุมมองใหม่เกี่ยวกับการปฏิเสธอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในพุทธประวัติ
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
Murals in Ubosoth Wat Chumpolnikayaram :
A new analysis on the rejection of miracle parts of the
Buddha's life in the reign of King Rama the Fourth**

อิสรา อุปถัมภ์¹
Isara Upathum

บทคัดย่อ

พระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามเป็นพระอุโบสถในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เขียนจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติแต่ไม่ปรากฏภาพตอนมารวิชัย นักวิชาการบางท่านอธิบายถึงสาเหตุของการไม่ปรากฏภาพตอนนี้เป็นเพราะพุทธศาสนาในแนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นต้องการปฏิเสธเรื่องราวที่เป็นอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งขัดแย้งกับข้อสรุปที่ได้จากการศึกษา

แท้จริงแล้วการเรียบเรียงพุทธประวัติในแนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นน่าจะเชื่อในสิ่งที่พิจารณาแล้วว่าเป็นข้อความในพระไตรปิฎกบาลีโดยตรง ทำให้มีเรื่องราวจำนวนมากที่เชื่อว่าแต่งขึ้นภายหลังเช่นในชั้นนรรัตนกถาลงมานั้นไม่ได้รับการยอมรับ และไม่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

คำสำคัญ: 1. จิตรกรรมฝาผนังสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2. จิตรกรรมฝาผนังภาพพุทธประวัติ.

Abstract

The ubosoth of Wat Chumpolnikayaram, renovated in the reign of King Rama the Fourth, houses murals depicting the life of Buddha. But the scene of subduing Mara does not exist. The former belief that King Rama the Fourth rejected miracle parts of the Buddha's life, and the present day conclusion of this study are contradictory.

In fact, the rewritten version of the Buddha's life story appears to be based on stories believed to be authentic. Only the messages in the Tri-Pitaka were applied. So many episodes believed to be newer have been found to be unacceptable. It also greatly affected the drawing of murals in this ubosoth.

Keywords: 1. Murals painting in the reign of King Rama the Fourth. 2. Murals painting in the life of Buddha.

¹นักวิจัย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วัดชุมพลนิกายาราม ปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นโทชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ใกล้กับพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดแห่งนี้เชื่อว่าสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (กรมศิลปากร 2511 : 344, 867) ต่อมาได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระองค์มีพระราชประสงค์จะทำผาติกรรมพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศที่ลพบุรี ซึ่งได้รับการกำหนดวิสุงคามสีมาเปลี่ยนเป็นวัดในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้กลับคืนมาเป็นพระราชวังอีกครั้ง โดยการทำผาติกรรมครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มี

การปฏิสังขรณ์วัดชุมพลนิกายาราม วัดเสนาสาราม และวัดกวีศาราม (กรมศิลปากร 2511 : 34 - 45)

แม้หลักฐานทางเอกสารที่ระบุถึงการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีได้กล่าวถึงรายละเอียดด้านงานช่างว่าการเปลี่ยนแปลงพระอุโบสถอย่างไรบ้าง แต่เมื่อพิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถ (ภาพที่ 1) แล้วแทบจะกล่าวได้ว่า มีเฉพาะส่วนของรากฐานเท่านั้นที่ได้รับการเปลี่ยนแปลง พระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามที่ปรากฏในปัจจุบันนอกจากงานบูรณะเล็กน้อยในภายหลังแล้วก็น่าจะเป็นงานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทั้งสิ้น²

ภาพที่ 1 พระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

²ดูการเปรียบเทียบรูปแบบพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามกับพระอุโบสถและพระวิหารวัดอื่นๆ ที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน สมคิด จิระทัศนกุล 2547 : 120 - 132)

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม : การปฏิเสหอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ?

พระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามเป็นที่ประดิษฐานพระประธานขนาดแตกต่างกัน 7 องค์ (ภาพที่ 2) และยังมีจิตรกรรมฝาผนังประกอบด้วยภาพประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีตและปัจจุบันรวม 7 พระองค์³ เท่ากับจำนวนของพระประธาน ภาพประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันวาดไว้เต็มพื้นที่ผนังสกัดหน้าตรงข้ามกับพระประธาน การวาดจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1225 เลขที่ 134 เรื่อง “สมณสาส์น เรื่องสมณสาส์นมาแต่ลังกา” เพราะเอกสารฉบับนี้ได้ระบุถึงการเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่วัดแห่งหนึ่งอันประกอบด้วยประวัติของพระพุทธเจ้า 6 พระองค์ตั้งแต่พระวิปัสสิจนถึงพระกัสสปะที่ผนังด้านข้างทั้งสองด้าน ด้านละ 3 เรื่อง และประวัติของพระโคตมะอยู่บนผนังด้านตรงข้ามพระประธาน ซึ่งสอดคล้องกับจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามเป็นอย่างยิ่ง ทำให้มั่นใจได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถแห่งนี้เป็นจิตรกรรมที่สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริง แม้ไม่ทราบว่าเป็นฝีมือผู้เขียนเอกสารฉบับนี้ขึ้น แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าอาจจะเป็นการรับสั่งโดยตรงมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ได้เคยมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามแล้วได้ข้อสรุปว่าจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถแห่งนี้มีความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงจาริตและโครงสร้างในเนื้อหาตามแบบเดิมด้วยการจงใจข้ามเหตุการณ์ที่เป็นหัวใจของการเล่าเรื่องแบบจาริต อันได้แก่ตอนปราบพระยามาร ตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ และตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นตอนที่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพุทธภาวะ (ศิรินทร์ ใจเที่ยง 2544 : 75 - 76) นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่า การที่จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามเลือกเรื่องจากมหาปทานสูตร⁴ ที่มีได้แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์⁵ อาจเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่มีการเรียบเรียงคัมภีร์พุทธประวัติขึ้นใหม่ตัดส่วนที่เป็นอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ออกไป (ศิรินทร์ ใจเที่ยง 2544 : 80)

ความเชื่อที่ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและธรรมยุติกนิกายปฏิเสธภาพตอนมารวิชัย ยมกปาฏิหาริย์ และการเสด็จลงจากดาวดึงส์ เพราะเหตุการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั้น เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีมานานแล้ว ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า ภาพการแสดงปาฏิหาริย์ปราบชฎิลสามพี่น้องและการเสวยวิมุตติสุขตามสถานที่ต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ด้วยเช่นกันนั้น เหตุใดจึงยังคงปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังในสมัยของพระองค์

³เรื่องราวของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ ประกอบด้วยพระอดีตพุทธเจ้า 6 พระองค์ ได้แก่ พระวิปัสสิ ลิขี เวสสภู กกุสันธะ โทณาคมนะ กัสสปะ และพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระโคตมะ

⁴มหาปทานสูตร คือพระสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎกบาลี กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ โดยกล่าวถึงพระประวัติของพระวิปัสสิหนึ่งในพระอดีตพุทธเจ้าไว้อย่างละเอียดที่สุด

⁵ความจริงแล้วมหาปทานสูตรก็มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากมาย เช่นความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในขณะที่พระโพธิสัตว์ประสูติ เป็นต้น

ภาพที่ 2 พระประธาน 7 องค์ ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

**จิตรกรรมฝาผนังตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุข :
มารวิชัยไมใช่ของแท้**

การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติ
ตอนที่เกี่ยวข้องกับการตรัสรู้ของพระพุทธองค์มักจะ
เขียนภาพตอนมารวิชัย⁶ จนดูเหมือนว่าการปราบ
พระยามารหรือมารวิชัยและการตรัสรู้ของพระพุทธ

องค์นั้นมีความสำคัญเสมือนกันตามความคิดของช่าง
สมัยโบราณ ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม
ไม่ปรากฏภาพตอนมารวิชัย แต่ปรากฏเพียงตอนหลัง
จากการตรัสรู้แล้ว หรือที่เรียกว่าตอนเสวยวิมุตติสุข
(ภาพที่ 3)

⁶ เหตุการณ์ตอนมารวิชัยหรือมารผจญนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ มักแสดงด้วยภาพ
พระพุทธเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัย นิ้วพระหัตถ์ขวาชี้ลงสู่พื้นดิน มีพระแม่ธรณีบีบมวยผมทำลายกองทัพพระยามาร หลังจากพระยา
मारพ่ายแพ้ไปแล้ว พระพุทธองค์ทรงเข้าสมาธิขั้นสูงและตรัสรู้ในเวลาต่อมา ซึ่งนิยมแสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางสมาธิและมี
พระรัศมีรอบพระวรกาย

ภาพที่ 3 จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุข ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

เรื่องราวตอนเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธเจ้าในปฐมสมโพธิกถา⁷ ได้กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ 7 แห่ง เรียกว่าสัตตมहाสถาน จิตรกรรมฝาผนังในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามก็เขียนเรื่องราวตามนี้ แต่จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม (ภาพที่ 3) ปรากฏสถานที่ต่างๆ น้อยกว่านั้น คือปรากฏพระพุทธเจ้าในสถานที่เพียง 4 แห่ง ได้แก่ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ใต้ต้นอชปาลนิโครธบริเวณที่มีเด็กเลี้ยงแพะ ใต้ต้นจิกริมสระมุจลินท์ และใต้ต้นราชายตนะ

การปรากฏสถานที่ต่างๆ เพียงเท่านี้ สอดคล้องกับพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ ซึ่งอธิบายเหตุการณ์ตอนเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธองค์ โดยมีรายละเอียดดังนี้ (พระวินัยปิฎก เล่ม 1 ภาค 1 และอรรถกถา 2527 : 1 - 7)

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข ณ โคนไม้ต่างๆ 4 แห่ง เป็นเวลาทั้งสิ้น 5 สัปดาห์ ได้แก่

สัปดาห์ที่ 1 ประทับนั่ง ณ โคนไม้โพธิ์ที่ตรัสรู้พิจารณาปัจจุสมุปบาท

สัปดาห์ที่ 2 ประทับนั่ง ณ โคนไม้ชปาลนิโครธเสวยวิมุตติสุข พราหมณ์ที่ขอบตวาดคนเข้าเฝ้า

สัปดาห์ที่ 3 ประทับนั่ง ณ โคนไม้จิกพญามุจลินท์มาชนรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้า

สัปดาห์ที่ 4 ประทับนั่ง ณ โคนไม้ราชายตนะพานิช 2 คน ถวายข้าวสัตตูก่อนและสัตตุง

สัปดาห์ที่ 5 กลับมาประทับนั่ง ณ โคนไม้ชปาลนิโครธอีกครั้ง น้อมพระทัยจะไม่แสดงธรรมการที่มีสถานที่ต่างๆ เพิ่มขึ้นมาเป็น 7 แห่ง หรือที่เรียกว่าสัตตมहाสถานนั้น มีที่มาจากการที่พระอรรถกถาจารย์ได้แทรกเรื่องราวเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์อรรถกถา

⁷ คัมภีร์ฉบับหนึ่งที่เรียบเรียงพุทธประวัติอย่างละเอียด แต่งเพิ่มเติมในสมัยหลังกว่าพระไตรปิฎกและอรรถกถา

สมนุดเพื่ออธิบายตำนานอภิธรรม โดยเพิ่มเหตุการณ์ตอนเสวยวิมุตติสุขเพิ่มขึ้นอีก 3 สัปดาห์เลื่อนสัปดาห์ที่ 2 ไปเป็นสัปดาห์ที่ 5 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช 2542 : 15 – 17) สัปดาห์ที่แทรกมาคือ

สัปดาห์ที่ 2 เสด็จจากโคนไม้โพธิ์ไปทางทิศอีสาน จ้งดูไม้โพธิ์จากที่นั่น จึงเรียกว่า อนิมิตตเจดีย์ แปลว่า เจดีย์ที่ทรงจ้งดูโดยมิได้กระพริบพระเนตร สัปดาห์ที่ 3 เสด็จมาอยู่ระหว่างไม้โพธิ์และอนิมิตตเจดีย์ เหนริมที่จ้งกรมแล้วเสด็จจ้งกรม ณ ที่นั่นเรียกว่า รัตนจ้งกรมเจดีย์ แปลว่า ที่จ้งกรมแก้ว

สัปดาห์ที่ 4 ประทับนั่งขัดบัลลังก์ในทิศปัจฉิมหรือทิศพายัพแห่งไม้โพธิ์ ทรงพิจารณาภิธรรมเรียกว่า รัตนขมรเจดีย์ แปลว่า เรือนแก้ว

จะเห็นว่า จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามตอนเสวยวิมุตติสุขนี้มีที่มาจากพระวินัยปิฎกบาลี ปฏิเสธเรื่องราวในคัมภีร์ชั้นหลัง เช่นในอรรถกถา หรือหลังกว่านั้นเช่นปฐมสมโพธิกถา จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร⁸ ก็เป็นอีกแห่งหนึ่งซึ่งแสดงฉากเสวยวิมุตติสุขปรากฏสถานี่เพียง 4 แห่ง

เมื่อพิจารณาต่อไปจึงเกิดคำถามว่า แล้วภาพใดจะเป็นตัวแทนของตอนที่มีความสำคัญย้งนั้นคือตอนตรัสรู้ของพระพุทธองค์ จากเดิมที่มักใช้ภาพตอนมารวิชัยสื่อถึงการตรัสรู้ แต่ที่วัดชุมพลนิกายารามนั้น กลับไม่ปรากฏภาพนี้

การตรัสรู้ของพระวิปัสสิในมหาปทานสูตรได้กล่าวว่าพระวิปัสสิทรงตรัสรู้ธรรมหลังจากพิจารณาธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่เกี่ยวข้องกันเหมือนลูกโซ่ ทรงพิจารณาความเกิด ความดับแห่งขันธ์ 5 (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่มณิกาย มหาวรรค เล่มที่ 2 ภาคที่ 1 2527 : 34 – 39) ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวก็คือปฏิจจสมุปบาท ภายหลังเรื่องราวตอนตรัสรู้ของ

พระวิปัสสิในมหาปทานสูตรส่วนนี้ได้นำมาอธิบายถึงการตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์โคตมะในปฐมสมโพธิกถาแบบธรรมยุติ (สา ปุสฺสเทว 2513 : 41 – 52) จึงทำให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์นั้นจะตรัสรู้หลังจากพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ในทำนองเดียวกับปฐมสมโพธิกถาที่กล่าวว่า “...หลังจากพระโพธิสัตว์จัดมาร เรียบร้อยแล้วก่อนพระอาทิตย์ตก...” (ประมาณุชิตชินโรส 2530 : 94) “...ล่วงเข้าราตรีกาล ทรงระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ ทรงชำระทิพพจักขุญาณ หลังจากทรงหยั่งพระญาณลงในปฏิจจสมุปบาทก็ตรัสรู้ในเวลารุ่งสาง (ประมาณุชิตชินโรส 2530 : 97 -100)

เมื่อพิจารณาจากจารึกหินอ่อน⁹ บริเวณส่วนล่างของผนังพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม ซึ่งกล่าวว่า “...เวลาเย็นรับกำหนดภาวนาที่โสตถิยพราหมณ์ถวาย ลาดลงได้ต้นอัสสัมมหาโพธิ์ นั่งคู้บัลลังก์ตรีกธรรมได้ตรัสเป็น พระพุทธเจ้ามีนามว่า พระโคตม และไปประทับในที่ใกล้ต้นไทรใหญ่ แลประทับ ณ ริมฝั่งสระมุจลินท์ พระยามุจลินท์นาคราชขึ้นมาเอาขนดกายวงรอบพระกายแล้วแผ่พังพานกั้นในเบื้องบน” จะเห็นว่าการกล่าวไว้เพียงว่าพระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากนั้นก็เสด็จไปประทับใต้ต้นไทร ต่อด้วยเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพญานาคมุจลินท์ โดยมีได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในสัปดาห์ที่ 1 แต่อย่างใด

อย่างไรก็ดีการระบุว่านั่งคู้บัลลังก์ตรีกธรรม “ธรรม” ที่ว่านี้น่าจะหมายถึงปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นไปได้ว่า ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น เป็นได้ทั้งภาพตอนตรัสรู้และภาพตอนเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 1 หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ภาพที่เกี่ยวข้องกับการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่มักแสดงด้วยภาพมารวิชัย มาเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ภาพพระ

⁸วัดโสมนัสวิหาร เป็นวัดในสังกัดธรรมยุติกนิกาย สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁹ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามจะมีการสลักข้อความลงบนแผ่นหินอ่อนบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ในจิตรกรรมฝาผนังฝั่งใต้ทางตอนล่างของภาพ ซึ่งทำให้ง่ายต่อการพิจารณาว่าภาพต่าง ๆ ที่วาดนั้นหมายถึงเหตุการณ์ตอนใด แม้แต่ภาพที่ชำรุดหรือได้รับการเปลี่ยนแปลงไปมากก็สามารถตีความได้อย่างไม่ยากเย็นนัก

พุทธเจ้าประทับนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม วางอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางตอนบนสุดของผนังด้านตรงข้ามพระประธาน ซึ่งสื่อให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่เหตุการณ์ตอนนี้

ภาพเหตุการณ์ตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธองค์ในลักษณะนี้มิได้เริ่มเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว มีหลักฐานคือภาพพุทธประวัติสลักที่ฐานศิลาของพระเจดีย์กาฬสโธ พระเจดีย์กาฬสโธองค์นี้ประดิษฐานอยู่ภายในฐานพระเจดีย์ใหญ่วัดบวรนิเวศวิหาร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2387 (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2546 : 101) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะยังทรงครองสมณเพศอยู่นั้นได้ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารแห่งนี้อยู่ด้วย จึงเชื่อว่าภาพสลักศิลาดังกล่าวนี้น่าจะเป็นตัวแทนภาพพุทธประวัติในระยะหัวเลี้ยว

หัวต่อซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและจะปรากฏต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพสลักที่ฐานเจดีย์นี้มีทั้งสิ้น 4 ด้าน เป็นภาพเรื่องราวและจารึกข้อความพุทธอุทาน ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ 4 เหตุการณ์ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ (และเสวยวิมุตติสุข) ปฐมเทศนา และปรินิพพาน

ภาพสลักบนฐานด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ที่วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพที่ 4) เป็นภาพตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ 1 ที่แสดงภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลักษณะเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม ทั้งมีการระบุสถานที่บางแห่งประกอบเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการเสวยวิมุตติสุขไว้ด้วย ได้แก่ ทางด้านซ้ายของพระพุทธองค์เป็นต้นอชปาลนิโครธ ซึ่งมีฝูงแพะ และด้านขวามีสระน้ำ ซึ่งมีพญานาคมูจลินท์

ภาพที่ 4 ภาพพุทธประวัติสลักที่ฐานศิลาด้านทิศตะวันออกของพระเจดีย์กาฬสโธ วัดบวรนิเวศวิหาร
ที่มา : มหามกุฏราชวิทยาลัย. วัดบวรนิเวศวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ ฯ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546): 96.

ในสมัยโบราณเมื่อมีการเรียบเรียงพระไตรปิฎกบาลีขึ้นเรียบร้อยแล้ว ภายหลังพระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถก็จะแต่งคัมภีร์เพื่อขยายเนื้อความในพระไตรปิฎกตามความเข้าใจของตนให้ละเอียดยิ่งขึ้นในชั้นแรกเรียกว่า อรรถกถา ต่อมาก็มีพระสงฆ์ผู้มีความรู้แต่งคัมภีร์เพื่อขยายเนื้อความในอรรถกถาขึ้นอีก ในชั้นนี้เรียกว่า ฎีกา หลังจากนั้นก็มีคัมภีร์อื่นๆ แต่งเพิ่มเติมขึ้นอีกมากมายซึ่งล้วนแล้วแต่ใหม่กว่าพระไตรปิฎกบาลีทั้งสิ้น

ในพระไตรปิฎกมหาปทานสูตรได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนตรัสรู้ของพระวิปัสสีไว้อย่างละเอียดเป็นอันมาก¹⁰ โดยกล่าวถึงเฉพาะการพิจารณาปฏิบัติสมุปปาตเหตุแห่งการตรัสรู้เท่านั้น มิได้กล่าวถึงการปราบ พญามารแม้แต่บ่อย ตอนปราบพญามารนั้นระบุไว้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ไม่ว่าจะเป็นอรรถกถาของมหาปทานสูตร¹¹ หรืออรรถกถาพุทธวงศ์¹² ในพุทธวงศ์¹³ จะปรากฏเพียงข้อความสั้นๆ ว่า “ทรงย้ายกองทัพมาร” (พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2 2527 : 608) จะเห็นว่าภาพตอนตรัสรู้ที่เกิดขึ้น ตามแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้แสดงในลักษณะใหม่ซึ่งเกี่ยวข้องกับมหาปทานสูตร มิใช่แสดงออกในลักษณะที่อลังการตามที่ระบุไว้อย่างละเอียดในปฐมสมโพธิกถาที่ปรากฏทั้งกองทัพพระยามาร และพระแม่ธรณีบีบมวยผม ส่วนเหตุการณ์ตอนเสวยวิมุตติสุขนั้น เป็นการย้อนกลับไปเชื่อเนื้อหา

ในพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง โดยปฏิเสธเรื่องราวที่เพิ่มขึ้นในภายหลัง ทั้งในอรรถกถา และปฐมสมโพธิกถา

จิตรกรรมฝาผนังตอนอาภาวนาภิยสูตร :

ท้าวจตุโลกบาลที่วาดแตกต่างกัน

อาภาวนาภิยสูตรเป็นพระสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎกบาลี ว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ท้าวเวสสุวรรณหนึ่งในจตุโลกบาลถวายมนต์คุ้มครองที่ชื่อว่าอาภาวนาภิยะ ขึ้นต้นด้วยคำนมัสการพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ ได้แก่ พระวิปัสสี สีหิเวสสกุ กกุสันธะ โกนาคมนะ กัสสปะ และโคตมะ (พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 2527 : 124 - 125) แม้ว่าอาภาวนาภิยสูตรจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นบทสวดมนต์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีตรุษ หนึ่งในพระราชพิธีสำคัญที่มีมานานแล้ว (ตำราฐานภาพ 2484 : 44) แต่พุทธประวัติตอนอาภาวนาภิยสูตรก็มิได้รับการรวบรวมไว้ในปฐมสมโพธิกถา และไม่นิยมนำมาเขียนเป็นจิตรกรรมฝาผนัง ปัจจุบันพบเพียงในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามเท่านั้น (ภาพที่ 5) ซึ่งสาเหตุของการเขียนภาพนี้น่าจะเป็นเพราะอาภาวนาภิยสูตรเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ รั้งกันกับภาพจิตรกรรมฝาผนังพระประวัติของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ และพระประธาน 7 องค์ที่ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ

¹⁰ สันนิษฐานว่า เรื่องราวต่าง ๆ ที่ใช้ในการเรียบเรียงพุทธประวัติของพระวิปัสสี หนึ่งในพระอภิตตพุทธเจ้า ก็คงจะใช้โครงเรื่องพุทธประวัติของพระโคตมะ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ดังนั้น การตรัสรู้ของพระวิปัสสีที่ปรากฏในมหาปทานสูตร แท้จริงแล้วก็ควรจะเป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันด้วย

¹¹ อรรถกถามหาปทานสูตร คือคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังเพื่อขยายความในมหาปทานสูตร

¹² อรรถกถาพุทธวงศ์ คือคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังเพื่อขยายความในพุทธวงศ์

¹³ พุทธวงศ์ คือพระสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎกบาลี กล่าวถึงเรื่องราวของพระอภิตตพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันรวม 28 พระองค์ ซึ่งแตกต่างจากมหาปทานสูตรซึ่งเป็นพระสูตรในพระไตรปิฎกบาลีเช่นกัน แต่ระบุจำนวนของพระอภิตตพุทธเจ้าที่แตกต่างกัน

ภาพที่ 5 จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนอาณานิกายสูตร ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

ภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้รับการระบุเจาะจงให้วาดในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม ดังปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1225 เลขที่ 134 ชื่อเรื่อง “สมณสาส์น เรื่องสมณสาส์นมาแต่ลังกา” โดยระบุไว้ว่า

“...เรื่องพระโคตมอยู่ด้านหน้าเขียนเปนเลาไปตั้งแต่ประตูสูตรจนนิพพาน แลให้มีเรื่องอาณานิกายสูตรอยู่ตรงกลางวางประตู เรื่องว่าพระองค์เสด็จประทับอยู่เขาคิชฌกูฏ ท้าวมหาราชทั้ง 4 มาเฝ้า พร้อมด้วยหมุ่ยักษ์แลคนธรรพ์ กุมภันท์ นาค เปนอันมาก มาตั้งกองรักษาอยู่ทั้ง 4 ทิศ”
(สะกดคำตามต้นฉบับ)

การเลือกคัมภีร์ที่มาในการวาดและการแสดงออกตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์อย่างใกล้ชิดปรากฏชัดเจนอีกครั้งในภาพตอนอาณานิกายสูตรนี้ โดย

พิจารณาจากการวาดภาพท้าวจตุโลกบาล ท้าวจตุโลกบาลเป็นมหาราชในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกอันเป็นสวรรค์ ชั้นแรกถัดจากแผ่นดินที่เราอยู่ขึ้นไป (กรมศิลปากร 2511 : 159) สวรรค์ชั้นนี้แบ่งการปกครองดูแลเป็น 4 ส่วน กล่าวคือ

ท้าวธตรฐ	ดูแลทิศตะวันออก
ท้าววิรูปหก	ดูแลทิศใต้
ท้าววิรูปักษ์	ดูแลทิศตะวันตก
ท้าวเวสสุวรรณ	ดูแลทิศเหนือ

(กรมศิลปากร 2517 : 159 - 160)

จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม ท้าวจตุโลกบาลปรากฏพระองค์ขึ้นสามครั้ง

ครั้งแรก	ตอนประสูติ (ภาพที่ 6)
ครั้งที่สอง	ตอนถวายบาตร (ภาพที่ 7)
ครั้งที่สาม	ตอนอาณานิกายสูตร (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 6 จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนประสูติ ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

ภาพที่ 7 จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนถวายบาตร ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

ภาพที่ 8 ท้าวจตุโลกบาลในจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนอาณานัญญสูตร ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

ท้าวจตุโลกบาลที่ปรากฏพระองค์ขึ้นทั้งสามครั้งนี้ ท้าวจตุโลกบาลที่ปรากฏตอนประสูติ (ภาพที่ 6) และตอนถวายบาตร (ภาพที่ 7) วาดเป็นเทวดา เช่นเดียวกันทั้งหมด แต่ท้าวจตุโลกบาลที่ปรากฏในตอนอาณานัญญสูตร (ภาพที่ 8) วาดแตกต่างกัน กล่าวคือ

ท้าวธรรมฐ	วาดเป็นเทวดา
ท้าววิรูปหก	วาดเป็นยักษ์
ท้าววิรูปักษ์	วาดเป็นเทวดา
ท้าวเวสสุวรรณ	วาดเป็นยักษ์

อาณานัญญสูตร ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ท้าวเวสสุวรรณนั้นเป็นใหญ่ของยักษ์ทั้งหลาย (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 2527 : 133) ท้าววิรูปักษ์เป็นใหญ่ของพวกนาค (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 2527 : 129) ท้าววิรูปหกมีพวกกุมภกัณฑ์ล้อมรอบ (พระสูตรและอรรถกถา

แปล ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 2527 : 128) ท้าวธรรมฐเป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งคนธรรพ์ (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 2527 : 126)

จะเห็นได้ว่า จิตรกรรมฝาผนังตอนอาณานัญญสูตรในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามวาดภาพท้าวจตุโลกบาลตามที่ระบุไว้ในอาณานัญญสูตรอย่างแท้จริง กล่าวคือ ท้าวเวสสุวรรณวาดเป็นยักษ์ ท้าววิรูปหก ก็วาดเป็นยักษ์เช่นกัน เพราะกุมภกัณฑ์นั้นก็คือยักษ์ประเภทหนึ่ง ท้าวธรรมฐซึ่งเป็นคนธรรพ์วาดเป็นเทวดา ซึ่งก็ถูกต้องแล้ว ส่วนท้าววิรูปักษ์ซึ่งเป็นนาค แต่กลับวาดเป็นเทวดาไม่วาดเป็นงูหรือนาคนั้นสามารถอธิบายได้ว่า เพราะจะไม่เป็นการเหมาะสมเมื่อเข้าอยู่ในกลุ่มของท้าวจตุโลกบาลองค์อื่นๆ ซึ่งเป็นยักษ์หรือเทวดาจึงจำต้องวาดเป็นนาคจำแลง¹⁴ คือเทวดาสวมมงกุฎยอดนาค

¹⁴ นาคในพุทธศาสนาเมื่อขึ้นมาอยู่ในโลกมนุษย์มักจะจำแลงกายเป็นมนุษย์หรือเทวดาอยู่เสมอ

ในคัมภีร์สมัยหลังคืออาฏานาฏิยปริตร¹⁵ กล่าวว่าท้าววิรุพหกเป็นเจ้าแห่งเทวดา¹⁶ หรือในอรรถกถาอาฏานาฏิยสูตร¹⁷ ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกันว่าท้าววิรุพหกเป็นพวกเทวดา¹⁸ ซึ่งแตกต่างจากที่กล่าวไว้ในอาฏานาฏิยสูตรที่ระบุว่าท้าววิรุพหกนั้นเป็นพวกกุมภกันท์ (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่ชนิกาย ปาฏิภรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2 2527 : 133) ไม่ได้เป็นเทวดา

ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม การวาดภาพท้าวจุลโลกบาลที่ปรากฏในตอนอาฏานาฏิยสูตรให้ถูกต้องตามที่ระบุไว้ในอาฏานาฏิยสูตร แสดงให้เห็นถึงความละเอียดถี่ถ้วนและความถูกต้องที่เกิดจากการสืบค้นคัมภีร์ทางศาสนาที่ต้องมีที่มาจากคัมภีร์ดั้งเดิม ไม่วาดท้าวจุลโลกบาลเป็นเทวดาทั้งสี่องค์ตามความนิยมเดิมที่มีมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว ดังปรากฏในตอนประสูติและตอนถวายบาตร

จิตรกรรมฝาผนังตอนแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ : ภาพสำคัญดั้งเดิมที่เพิ่มมาใหม่

ภาพเหตุการณ์อีกตอนหนึ่งที่มักปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ ภาพพระพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ จิตรกรรมฝาผนังตอนหนึ่งในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงจากที่ควรเป็นไปมาก แต่ก็ยังคงมีลักษณะที่สังเกตได้คือเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์จำนวน

มาก เรื่องราวของการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นั้นได้ระบุไว้อย่างละเอียดในมหาปทานสูตร อธิบายถึงการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ ซึ่งรวมถึงการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันด้วย (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่ชนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 2 ภาคที่ 1 2527 : 55 - 66)

การให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ตอนแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นั้นปรากฏชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยในสมัยนี้พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้มีการจัดพระราชพิธีมาฆบูชาขึ้นเป็นครั้งแรก ตามแบบโบราณที่ได้นิยมไว้ว่าเป็นวันที่มีพระอรหันตสาวก 1250 รูปมาประชุมพร้อมกัน และพระพุทธเจ้าได้ตรัสโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2514 : 117 - 118)

พุทธประวัติตอนแสดงโอวาทปาฏิโมกข์เป็นพุทธประวัติตอนสำคัญตามแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตอนที่นำเสนอโดยตรงจากพระไตรปิฎกเพิ่มเติมเข้ามาใหม่เป็นตอนที่ไม่มีปรากฏในปฐมสมโพธิกถาอันเป็นคัมภีร์ที่มาของการวาดภาพพุทธประวัติแบบเก่า ภาพตอนนี้นิยมวาดบนจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา เช่นภาพในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร (ภาพที่ 10) โดยมีรูปแบบเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งท่ามกลางพระสงฆ์จำนวนมากเช่นเดียวกัน

¹⁵ อาฏานาฏิยปริตร คือบทสวดมนต์เรียงเรียงโดยใช้เนื้อหาในอาฏานาฏิยสูตร

¹⁶ ในอาฏานาฏิยปริตรกล่าวไว้ว่า “ทกขินสูมี ทิสภาเค สนฺติ เทวา มหิทฺธิกา” แปลว่า เทวดาทั้งหลายผู้มีฤทธิ์มาก มีอยู่ในทิศทักษิณ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ท้าววิรุพหกผู้เป็นใหญ่แห่งทิศทักษิณนั้นย่อมเป็นเจ้าแห่งเทวดาด้วย อ้างอิงจาก บทสวด 12 ตำนาน อาฏานาฏิยปริตร ใน พระศาสนโศภน, 2517 : 125

¹⁷ อรรถกถาอาฏานาฏิยสูตร คือคัมภีร์ที่แต่งขึ้นภายหลังเพื่อขยายความในอาฏานาฏิยสูตร

¹⁸ ในอรรถกถากล่าวขยายความ “เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของพวกกุมภกันท์” ในอาฏานาฏิยสูตร โดยกล่าวเพิ่มเติมว่า “ได้ทราบวาทะเทวดาเหล่านั้นเป็นผู้มีโทษใหญ่” แสดงให้เห็นว่าอรรถกถานั้นตีความพวกกุมภกันท์ว่าเป็นเทวดา เท่ากับหมายความว่า ท้าววิรุพหกผู้เป็นเจ้าแห่งกุมภกันท์ก็ย่อมต้องเป็นเจ้าแห่งเทวดาด้วยเช่นกัน (พระสูตรและอรรถกถา แปล ที่ชนิกาย ปาฏิภรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, 2527 : 148)

ภาพที่ 9 จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

ภาพที่ 10 จิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติตอนแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร

จิตรกรรมฝาผนังตอนที่ขาดหายไป : พุทธประวัติแบบธรรมยุติ

ภาพพุทธประวัติในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามมีจำนวนตอนไม่มากนัก โดยเฉพาะเหตุการณ์หลังจากการตรัสรู้ปรากฏเพียง ตอนปฐมเทศนา ตอนพระพุทธองค์ทรงทรมานชฎิล 3 พี่น้อง ตอนพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะพร้อมบริวารเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ และตอนพระพุทธองค์ทรงแสดงอาณานาฎียสูตร

สาเหตุที่พุทธประวัติในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามปรากฏเรื่องราวเพียงเท่านั้นเป็นเพราะเมื่อพิจารณาจากพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ หลังจากแสดงปฐมเทศนาซึ่งรวมถึงการแสดงอนัตตลักษณะสูตรแล้ว พระพุทธองค์ก็จะทรงแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตร โปรดชฎิล 3 พี่น้อง โปรดพระเจ้าพิมพิสาร และต่อด้วยเรื่องราวการออกบวชของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ (พระวินัยและอรรถกถาแปล มหาวรรค มหาขันธกะ เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 2527 : 7 - 15) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพุทธประวัติที่วัดชุมพลนิกายารามนั้นเลือกเรื่องราวที่ไม่มากไปกว่าที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าวนี้ นอกเหนือจากตอนอาณานาฎียสูตรที่มีการระบุให้เขียนเพิ่มเข้าไปให้สอดคล้องกับศิลปกรรมอื่น ๆ ในพระอุโบสถดังได้กล่าวไปแล้ว

การเลือกเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธประวัติในส่วนหลังการตรัสรู้ตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ นั้นปรากฏต่อมาอย่างชัดเจนในปฐมสมโพธิแบบธรรมยุติของสมเด็จพระสังฆราชสาซึ่งปรากฏจำนวนเรื่องราวสำคัญต่าง ๆ ในทำนองเดียวกัน และอาจกล่าวได้ว่าเป็นพุทธประวัติที่เชื่อถือกันในพระสงฆ์สายธรรมยุติ และน่าจะเป็นแนวทางที่ใช้ในการวาดจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติในวัดที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวัดในสายธรรมยุติกนิกาย

สรุป

ธรรมยุติกนิกายเป็นพุทธศาสนาที่มีแนวคิดที่แตกต่าง เกิดขึ้นในประเทศสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการนำของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะที่ยังทรงครองเพศบรรพชิตอยู่ ธรรมยุติกนิกายมีการเคลื่อนไหวหลายอย่าง หนึ่งในนั้นคือการเรียบเรียงพุทธประวัติขึ้นใหม่อย่างแตกต่างจากความนิยมในสมัยนั้น ส่งผลต่อการสร้างงานศิลปกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานจิตรกรรมฝาผนัง นั่นคือการปฏิเสธภาพตอนมารวิชัยซึ่งมักจะใช้สื่อถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้มีนักวิชาการบางท่านมีความเชื่อว่า พุทธประวัติแบบธรรมยุติมีการตั้งเป้าหมายหลักไว้แล้วว่าต้องการปฏิเสธเรื่องราวอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ทำให้การเลือกคัมภีร์ที่จะใช้ในเรียบเรียงพุทธประวัติแบบใหม่นี้ถูกจำกัดอยู่เฉพาะคัมภีร์ที่ไม่เน้นเรื่องปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์เท่านั้น

แท้จริงแล้ว พุทธประวัติแบบใหม่ที่เรียบเรียงขึ้นนี้ไม่ได้มีเป้าหมายหลักที่จะปฏิเสธเรื่องราวอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ พุทธประวัติแบบใหม่นี้ต้องการความน่าเชื่อถือ ความถูกต้อง สมบูรณ์และเป็นของแท้ดั้งเดิม มิใช่สิ่งที่ถูกแต่งเติมขึ้นในสมัยหลัง สะท้อนถึงมูลเหตุแห่งการเกิดขึ้นของธรรมยุติกนิกายที่ต้องการปฏิวัติความเสื่อมทรามของวัตรปฏิบัติของสงฆ์อันเนื่องมาจากการห่างไกลจากธรรมวินัยดั้งเดิมที่แท้ของพระพุทธองค์ คัมภีร์ที่ได้รับการเลือกสรรมาใช้ในการเรียบเรียงพุทธประวัติแบบใหม่นี้จึงต้องเป็นของแท้ดั้งเดิมด้วย นั่นคือพระไตรปิฎกบาลีซึ่งเชื่อว่าเป็นคัมภีร์ชั้นต้นทางพุทธศาสนา หากใช้คัมภีร์ในชั้นอรรถกถา หรือหลังกว่านั้น เช่นปฐมสมโพธิกถาที่บรรยายเหตุการณ์ตอนมารวิชัยไว้อย่างละเอียดพิสดาร นอกจากนี้เหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ไม่เคยปรากฏในพุทธประวัติสมัยก่อนหน้านั้นก็สามารถปรากฏอยู่ในพุทธประวัติสมัยนี้ได้ ถ้าเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงในคัมภีร์

ดั้งเดิม เช่นเหตุการณ์ตอนอาณานิวยสูตร และการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นต้น

แต่ในเรื่องของการสร้างงานศิลปกรรมนั้น จำเป็นต้องมีข้อยกเว้น เนื่องจากไม่เป็นการง่ายที่จะมีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเด็ดขาดฉับพลัน งานศิลปกรรมเป็นเรื่องที่ต้องกระทำสืบเนื่อง ผูกพันฝีมือสืบต่อกันมา ช่วงที่สร้างงานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่วนใหญ่ก็ย่อมต้องเคยสร้างงาน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายารามเป็นตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้ ภาพพุทธประวัติบางตอนมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติที่มีมาก่อนในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนตอนสำคัญ ๆ เช่น ตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขนั้นชัดเจนว่าเป็นพุทธประวัติในแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริง จุดเด่นของงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อต้องการที่จะวาดภาพใด ก็จะมีการสืบค้นคัมภีร์เพิ่มเติมให้ได้มาซึ่งความถูกต้องในรายละเอียดที่จะทำการวาด โดยให้ความสำคัญกับคัมภีร์ที่เป็นของแท้ดั้งเดิมกว่าเสมอ ภาพต่าง ๆ ที่วาด ไม่ว่าจะวาดตามพุทธประวัติแบบใหม่หรือเก่า ก็จะมีแนวโน้มที่จะแสดงออกตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์อย่างใกล้ชิด

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2510). คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา.
- _____. (2511). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 – 2411. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2523). ประวัติวัดชุมพลนิกายาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง. (2523). รายงานการสำรวจจิตรกรรมฝาผนัง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่ม 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดข่อยเผ้า. เส้นดินสอขาว. จ.ศ.1225. เลขที่ 134.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2514). พระราชพิธีสิบสองเดือน. พิมพ์ครั้งที่ 11. พระนคร: บรรณาการ.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2535). อาณาภาพพระปริตต์ พร้อมด้วยตำนานและคำแปลทวาทสปริตต์หรือสิบสองตำนาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปรมานุชิตชิโนรส. (2530). ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- พระวินัยปิฎก เล่ม 1 ภาค 1 และอรรถกถา. (2527). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2. (2527). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ 1 ภาคที่ 1. (2527). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสูตรและอรรถกถา แปล ทิฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 2 ภาคที่ 1. (2527). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2546). วัดบวรนิเวศวิหาร. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ศิรินทร์ ใจเที่ยง. (2544). อดีตพุทธจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 ในกระแสของความเปลี่ยนแปลง. เมืองโบราณ 27 (2) : 71 - 81.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2542). **ความเข้าใจเรื่องพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สา ปุสฺสเทว. (2513). **ปฐมสมโพธิ ธรรมสมบัติ หมวดที่ 1**. พิมพ์ครั้งที่ 16. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (2521). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6 ตอนที่ 2 : ประมวลจารึกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.